

Райханов У.А.,
Рахматова Н.А.

Ўзбекистон Миллий университети

ЎРТА МУЛҚДОРЛАР СИНФИНING РИВОЖЛАНИШИДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИING ЎРНИ

Ҳозирги даврда жаҳоннинг деярли барча мамлакатларида айниқса қишлоқ жойларда ўрта мулкдорлар синфини ривожлантиришга катта эътибор қаратилмоқда.

Чунки, бозор муносабатларига асосланган иқтисодиётда тадбиркорлик фаолияти асосий иқтисодий ресурслардан бири ҳисобланиб, инсоний ресурсларнинг таркибий қисмини ташкил қилади ва кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик тузилмалари - йирик ишлаб чиқаришга ҳаракатчанлик бахш этади.

Демак, шундай экан, бозор муносабатларининг ўзгариши, аграр соҳада ислохотларнинг бош мезони - ерга, мулкка ва етиштирилаётган маҳсулотларга эгалик масаласи, ушбу жараёнда иштирок этувчи турли шахсларнинг фаолиятлари қонуни бўлиши мамлакатда олиб борилаётган аграр ислохотининг устуворлигини таъминлайди.

Иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида ўрта мулкдорлар синфини шакллантиришнинг умумий қоидаларидан ташқари миллий хусусиятлари ҳам мавжуддир. Буларни бозор муносабатларига ўтишнинг дастлабки шароити ва мамлакат тараққиётининг миллий модели белгилайди. Миллий модел аввало ўрта мулкдорлар синфини шакллантириш заруратидан келиб чиққан, бозор муносабатларини шакллантириш жараёнининг мараққаблиги ва иқтисодий ислохотларни босқичма-босқич ўтказишни назарда тутган.

Ўрта мулкдорлар синфини шакллантириш хилма-хил хўжалик турлари мажмуасида хусусий хўжалик укладининг етакчи бўлишини билдиради. Бунга фақат мулкни эмас, балки

иқтисодий фаолиятни кенг қамровли хусусийлаштириш орқали эришилади. Аммо мулкий ўзгаришлар бирламчи ҳисобланади¹.

Жаҳон амалиётининг кўрсатишича ҳозирда ўрта синф шаклланишининг қуйидаги икки йўли кенг тарқалган:

эволюцион йўл;
ислохотлар йўли.

Биринчи ҳолатда ўрта синф унинг юқори рақобатбардошлигини таъминловчи кўрсаткичлар асосида шаклланади ва ривожланади. Ислохотлар йўлида эса ўрта синф қайта тақсимот тадбирлари ёрдамида шаклланади. Мазкур ислохотлар революцион ва босқичма-босқич характерга эга бўлиши мумкин. Ислохотларнинг босқичма-босқич амалга оширилишида давлат асосий роль ўйнайди.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида ўтиш иқтисодиёти мамлакатлари, шу жумладан Ўзбекистонда ўрта синф эволюцион йўл орқали шаклланиши мумкин эмас. Чунки, иқтисодий ислохотлар натижасида хусусий мулкнинг мажбуран давлат мулкига айлантирилиши оқибатида иқтисодий ривожланишнинг мазкур тарихий йўли инкор этилган.

Иқтисодий ислохотларнинг чуқурлашув даврида ўрта синфни шаклланишининг ислохотлар йўли ҳам назарий ҳам амалий жиҳатдан долзарб ҳисобланади.

¹ А.Ўлмасов, А.Ваҳобов. Иқтисодиёт назарияси: Дарслик. –Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2006. 40- б.

Тараққий этган мамлакатларида ўрта синф аҳолининг 60-80 фоизини ташкил этади ва унинг ҳиссасига жами истеъмолнинг 80-90 фоизи тўғри келади. АҚШда эса ўрта синф аҳолининг 95 фоизини ташкил этади ва иш ҳақи ҳажми 1500 доллардан бошланади. Германияда аҳолини ўрта синфга киритишда жон бошига тўғри келувчи даромаддан фойдаланишда ва у 1000 евродан кам бўлмаслиги керак. Испанияда эса бу кўрсаткич 700 евродан кам бўлмаслиги лозим. Бу эса ишловчиларнинг камбағалларнинг қаторига тушиб кетишига олиб келади – уни моддий аҳолини тузатиш учун социал трансфертлар ёрдам беради.

Республикада ўрта мулкдорлар синфини шакллантириш индустриал соҳалар ва хизмат соҳаси билан чекланмасдан, аграр соҳасида ҳам амалга оширилмоқда. Бизга маълумки, Республикамиз аҳолисининг 60 фоиздан кўпроғи қишлоқ жойларда истиқомат қилади ва меҳнат фаолиятини амалга оширади. Шу сабабли, бу соҳада хусусийлаштиришнинг амалга оширилиши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Ўзбекистонда деҳқон хўжаликлари энг кўп сонли ва юқори товар хўжалиги бўлиб, кўп укладли тузилмани барпо этишда иштирок этади.

Мамлакатимизда иқтисодий ислохотларнинг бориши, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусий мулкчиликни вужудга келтириш, хўжаликнинг нодавлат шакллари ривожлантириш ислохотларнинг бош мезонига айланган. Хўжалик юритишнинг қайси шакли қандай бўлишидан қатъий назар ислохотлардаги бош мезон бўлган мулкка эгалик масаласи қишлоқларда ўрта мулкдорлар синфининг шаклланиши ва унинг ривожланиши асосий масала бўлиб қолмоқда. «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритилиши, қишлоқ ва сув хўжалигида иқтисодий ислохотлар чуқурлаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш киритилиши натижасида, сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш масалалари ва шунингдек қишлоқ жойларда лойиҳалаштириш ва қурилиш тизимини тубдан такомиллаштириш ишлари олиб борилмоқда.

Шу нарса алоҳида кўзга ташланмоқдаки, бугун давлатимизнинг қишлоққа нисбатан қўллаётган сиёсати аввалги сиёсатдан фарқ қилибгина қолмай, балки тамомила янги сиёсатдир. Бу мустақилликка хизмат қилувчи хусусий мулкчилик, ширкат ва якка тартибдаги хўжалиklar, деҳқон (фермер) хўжалиги, шартнома асосида ишлаш, қишлоқда қўшма корхоналар ташкил этиш ва ишга туширишдан иборат кўпгина йўналишлардир.

Давлатнинг мулк сиёсати қишлоқ ижтимоий ривожланишининг асосини ташкил этади. Бугунги кунда қишлоқларда ўрта мулкдорлар синфининг асосий вакиллари деҳқон (фермер) хўжаликлари бўлиб, аграр соҳа инфра-тузулмаларини ривожлантириш ва унинг фаолият механизмларини такомиллаштириш, талаб ва таклиф асосида бошқариладиган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозорини шакллантириш бугунги куннинг муҳим вазифасига айланди. Бунда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва унинг таркибий структурасини мавжуд ер салоҳиятидан келиб чиқиб ташкил қилиш давр талаби бўлиб қолди.

Мамлакатимизда иқтисодийни модернизациялаш даврида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар аграр соҳада кўпмулкчиликнинг жадал тарзда ривожланишини таъминлади. Натижада ўрта мулкдорлар синфи вакиллари ҳисобланган деҳқон (фермер) хўжаликларининг қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришдаги улуши қишлоқ хўжалик корхоналарига нисбатан ошиб бормоқда. Жумладан, 2000 йилда қишлоқ хўжалик корхоналари томонидан қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 27,8 фоизи ишлаб чиқарилган бўлса бу кўрсаткич 2009 йилга келиб 2,2 фоизни ташкил қилмоқда.

Бозор иқтисодиётига ўтиш юзасидан қўрилаётган тадбирлар тизимининг негизини мулкчилик муносабатларини қайта қуриш ташкил қилади, бунини амалга оширмай туриб, республикамизнинг аграр соҳаларида амалий, иқтисодий суверенитетини, корхоналарнинг самарадорлигини охир-оқибатда ижтимоий ва иқтисодий тараққиётни жадаллаштиришни таъминлаб бўлмайди. Бу жараёнлар хўжалик муносабатларида, аҳолининг ижтимоий таркибида, унинг турли табақалари даромадлари ва

мулкий ҳолатида жиддий ўзгаришларни келтириб чиқариши мумкинлигини эътиборга олиб, иқтисодий номутаносибликка ва ижтимоий кескинликка йўл қўймаслик учун мулкчиликнинг хилма-хил шаклларида босқичма-босқич ўтиб борилади. Иқтисодиётда мулкчиликнинг турли-туманлигини шакллантиришнинг зарурлигини қайд қилган ҳолда республикаимиз Президенти И.А. Каримов куйидагича таъкидлайдилар: «...биринчи галдаги асосий вазифа - мулкдорлар синфини шакллантириш масаласини тубдан ҳал қилиш лозим. Бошқача айтадиган бўлсак, биз ўз олдимизга қўйган мақсадни – хусусий мулкчилик етакчи ўринда турадиган кўп укладли иқтисодиётни барпо этиш мақсадини амалга оширишимиз керак.»² Бу мақсадни амалга оширишга бир қатор восита ва йўналишлар орқали эришиш мумкин бўлиб, улар орасида мамлакатимизнинг янада гуллаб-яшнаши кўп жиҳатдан қишлоқларимизни обод бўлиши, аҳоли турмуш даражасининг юксалишига бевосита боғлиқ.

Энг муҳими, давлатнинг қишлоққа нисбатан адолатли сиёсати туфайли бугунги деҳқоннинг онги, психологияси, қарашлари республикада фуқаролик жамияти қурилиши қонуниятлари билан мос келмоқда. Ўрта мулкдорлар синфининг асосини ташкил этувчи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ва деҳқон (фемер) хўжаликлари томонидан 2000 йилда

мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотининг 30 фоизи ишлаб чиқарилган бўлса, 2010 йил якуни билан бу кўрсаткич қарийиб 53 фоизни ташкил этди. Ҳозирги кунда мамлакатимиздаги иш билан банд аҳолининг 74 фоиздан ортиғи айнан шу мазкур соҳаларда меҳнат қилаётгани ҳам шундан далолат беради³.

Президентимиз И.А.Каримов «қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни босқичма-босқич чуқурлаштириш, фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, имтиёзлар бериш, қишлоқда шаклланадиган янги мулкий муносабатларни, ўрта табақа-мулкдорларнинг, тадбиркорларнинг ва ишбилармонларнинг манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш»⁴ асосий йўналишлардан бири эканлигини таъкидлаганлар.

Мамлакатимизда деҳқон (фермер) хўжаликлари ривожланиши учун барча шарт-шароит ва имкониятлар яратилган бўлсада, ҳали ечимини кутаётган муаммолар ҳам борки, уларнинг ҳал қилиниши ушбу хўжалик шакллари ривожланишини янги босқичга кўтаради, жумладан:

қишлоқ аҳолиси турмуш шароитини баҳолаш муаммолари;

³ Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилidir. // Халқ сўзи. 8. 12. 2010.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2009.

² Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. -Тошкент: Ўзбекистон, 1999. 32 б.

Хўжаликлар бўйича қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш* (жамига нисбатан %)

	қишлоқ хўжалик корхоналари	деҳқон хўжаликлари	фермер хўжаликлари
2000	27,8	66,7	5,5
2001	27,3	65,4	7,3
2002	25,9	64,1	10
2003	22,1	63	14,9
2004	19,3	62,1	18,6
2005	14	61,7	24,3
2006	6,3	62,3	31,4
2007	2,5	64,1	33,4
2008	2,2	65,3	32,5
2009	2,2	63,3	34,5

* Альманах Ўзбекистон 2010. –Тошкент, 2010. 59 б.

миллий иқтисодиётда қишлоқ аҳолиси турмуш шароити кўрсаткичлари тизимини ишлаб чиқиш ва тавсифлаш;

фермер хўжаликларида экиш, ишлов бериш, йиғиштириб олиш учун техника таъминотининг муаммолари. Бу ўз навбатида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришга салбий таъсир кўрсатмоқда;

фермер хўжаликларига ёқилғи-мойлаш материаллари, минерал ўғитлар, керакли уруғлар етказиб бериш ва сервис хизмати кўрсатиш муаммолари;

Қишлоқда саноат ишлаб чиқаришни янада жадал ривожлантириш, мева-сабзавот ва чорвачилик маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозланган ихчам корхоналар ташкил этиш, хизматлар кўрсатиш ва сервис соҳасини сифат жиҳатдан янги даражага кўтариш масалалари;

фермер хўжаликлар катталигини оптимallasштириш масаласи ва қишлоқ жойлардаги қурилишни комплекс ривожлантириш, намунавий турар-жой ва ижтимоий инфраструктура объектларини барпо этишдир.

Ўрта мулкдорлар синфи таркибини ташкил қилувчи агросаноат мажмуида вужудга келган хўжалик субъектлари республикамиз аҳолисининг муайян эҳтиёжларини қондириш билан бирга мавжуд меҳнат ресурсларидан фойдаланиш учун қулай шароит ҳам яратади. Ушбу хўжаликлар агросаноат мажмуида эркин иқтисодий муҳит яратади ва ўзига хос вазифаларни бажаради. Жумладан:

ўз хўжаликлари эҳтиёжини таъминлайди;

мазкур хўжаликларнинг ишлаб чиқариш қувватини оширишга хизмат қилади ва шу билан бирга, республика бозорларини қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан бойитади;

аҳолини иш билан таъминлаш билан бирга, уларнинг меҳнат қобилияти ва кўникмаларини сақлаб қолишга имконият туғдиради;

бозор муносабатлари шароитида эркин рақобат муҳитини яратади.

Юқорида қайд этилган вазифалар агросаноат мажмуи тармоқларида ўрта мулкдорлар синфини ривожлантиришда алоҳида аҳамият касб этади. Зеро, агросаноат мажмуида тадбиркорлик ўзига хос ижтимоий иқтисодий-шароитда равнақ топмоқда:

агросаноат мажмуида тадбиркорлар янги техника ва технология билан паст даражада таъминланганлиги ва мавжудларини эса модернизациялаш зарурлиги;

турли касб ва тажрибага эга бўлган кишиларнинг кўпчилиги кичик бизнес соҳасига ўтиб кетиши муносабати билан вужудга келган алоҳида иқтисодий вазиятнинг мавжудлиги;

қишлоқ жойларда тадбиркорлик фаолияти учун зарур билим ва тажрибанинг етишмаслиги;

бозор инфратузилмасининг агросаноат мажмуига тўлиқ кириб бормаганлиги.

Ўрта мулкдорлар синфининг асосини ташкил қилувчи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳамда фермер (деҳқон) хўжаликлари вакиллари фаолятини ривожлантириш мақсадида юқоридаги муаммоларни ҳал этишда ушбу чора-тадбирларни амалга ошириш талаб этилади, деб ҳисоблаймиз:

қишлоқ жойларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий хавфсизлиги кафолатларини кенгайтириш;

фермер (деҳқон) хўжаликларга кредитларни бериш тизимини соддалаштириш;

фермерлар тадбиркорлигини ривожлантиришга ёрдам кўрсатувчи инфратузулма объектларини шакллантириш;

кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳамда фермерлик фаолият соҳалари бўйича тадбиркор кадрларни тайёрлашни кучайтириш;

фермер ва деҳқон хўжаликларнинг моддий ресурслардан фойдаланиши учун қулай шарт-шароит яратиш;

фермер хўжаликларда хусусий тадбиркорликни ривожлантиришдаги ташаббускорлигини қўллаб-қувватлаш;

тадбиркорларнинг бозор конъюнктураси тўғрисидаги ахборотларни олишига ва бозорни ўрганишига кенг имкониятлар яратиш;

фермер (деҳқон) хўжаликларини замонавий техника ва технологиялар билан таъминлашга қўмаклашиш;

самарали фаолият юритиб келаётган илғор тадбиркорларни моддий ва маънавий рағбатлантиришни кенг йўлга қўйиш.

Бу мақсадни амалга оширишга бир қатор восита ва йўналишлар орқали эришиш мум-

кин бўлиб, улар орасида мамлакатимизнинг янада гуллаб-яшнаши кўп жиҳатдан қишлоқларимизни обод бўлиши, аҳоли турмуш даражасининг юксалишига бевосита боғлиқ.

Адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. -Тошкент: Ўзбекистон, 1999
2. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилидир. // Халқ сўзи. 8. 12. 2010
3. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепсияси. 12.11.2010.
4. А.Ўлмасов, А.Ваҳобов. Иқтисодиёт назарияси: Дарслик. –Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2006. 40- б.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2009.